

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА ПАРЛАМЕНТСЬКА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЦЕНТР З ПИТАНЬ КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВА

ДЗК

Випуск 5/6

2013 р.

СКАНСЕНИ УКРАЇНИ ЯК ПЕРСПЕКТИВНІ ОБ'ЄКТИ МУЗЕЙНОГО
ТУРИЗМУ ТА ОСЕРЕДКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНОБУТТЯ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

*(оглядова довідка за матеріалами преси,
Інтернету та неопублікованих документів 2011–2013 рр.)*

Розглядаючи питання модернізації музейної справи в Україні, якому було присвячено окрему роботу (вип. ДЗК 4/5 за 2013 р. „Модернізація музейної справи України та розширення традиційних форм роботи музеїв в умовах глобалізації та інформаційного суспільства”), було серед іншого означено проблему подолання в Україні системної кризи музейної галузі шляхом застосування інноваційних форм роботи музеїв, з одного боку, та поєднання зусиль музейної і туристичної галузей, з іншого. Зокрема, йшлося про музейний туризм, специфіка якого полягає у ефективному використанні туристичного потенціалу музеїв і територій, які до них прилягають, з метою пропаганди нашого національного надбання та сприяння входження України у європейський музейний простір [1].

Цим викликам сучасності повною мірою відповідають скансени, або музеї „просто неба”, як одна з найперспективніших й найцікавіших музейних форм. Адже скансени є інноваційними за своєю суттю – максимальне наближення до відвідувача робить їх вельми привабливими для широких верств населення як спосіб цікавої організації дозвілля [2].

Можна цілком обґрунтовано стверджувати, що скансени – це новий напрям музейного туризму і світова тенденція. І хоча у нашій країні він знаходиться на етапі свого становлення, останніми роками вітчизняні музеї просто неба значно розширили традиційні методи своєї роботи, пожвавивши таким чином інтерес до них, як до об'єктів туризму [3].

В умовах, коли народи планети та їхні культури зазнають впливу потужного світового процесу, що дістав назву глобалізації, особливої актуальності набуває проблема збереження архетипів етнічної

самоідентифікації. Одним із шляхів у вирішенні даного питання є вивчення суспільством своєї культурної спадщини. Унікальні соціально-культурні комплекси, якими є скансени, спрямовують свої зусилля на збирання і вивчення пам'яток архітектури, народного побуту, культури, що робить їх важливим чинником збереження історичної та етнокультурної спадщини будь-якої країни.

Специфіка діяльності музеїв просто неба полягає у комплексному показі національної народної культури, архітектури, предметів побуту, знярядь праці, ужиткового мистецтва. Тобто, створюється певна модель середовища, ландшафту тощо. Це, безперечно, є стимулом для відвідування таких музеїв.

Важлива властивість музеїв просто неба – наявність видовищного елементу і широкі можливості неформального спілкування (під час організації змагань, обрядів, театралізованих вистав, ярмарків, виступів фольклорних колективів). Останнім часом існує тенденція відтворювати у рамках музеїв просто неба традиційні ремесла і види діяльності, характерні для відповідної місцевості і часу, наприклад, роботу мірошника, ткача, коваля, гончара, тесляра, винокура, пасічника і багато інших. Іноді також відвідувачам музею пропонується спробувати свої сили під керівництвом фахівця. Кожен може відчувати себе у ролі коваля чи гончара та ін. У деяких музеях реконструюють навіть транспорт минулих років. Історичний транспорт в музеях просто неба може виконувати не тільки функцію експоната, що діє, але й утилітарну транспортну функцію, оскільки площа таких музеїв може бути великою. Цікавим елементом скансенів є практика приготування страв традиційної кухні, коли їжа готується „на очах” у відвідувачів, та навіть за їх участю, що надає заходу ще більшої колоритності. Отже, пізнавальне значення і емоційний вплив таких музеїв дуже великий [4].

Відомо, що перший у світі скансен з'явився у Швеції на острові Юргорден посеред Стокгольму у 1891 році зусиллями А. Газеліуса. Він придбав ділянку землі і зібрав по всій країні експонати, ґрунтовно підходячи до кожної етнографічної експедиції, вивчаючи історію і культуру краю. Оскільки ця ділянка землі межувала зі старою фортецею (на шведську фортеця перекладається як „skans”), то зрештою новий музей під відкритим небом став називатися „скансен”. У кінці XIX ст. виникла ціла мережа схожих музеїв, які одержали назву „скансени”, набувши загального змісту, як синонім поняття „музеї просто неба”. Створення цих музеїв відкрило якісно новий етап в історії музейного будівництва і водночас новий напрям музейного туризму [5].

На сьогодні у світі діє багато цікавих музеїв просто неба. Велика кількість скансенів знаходиться у країнах Західної та Центральної Європи, серед лідерів – Швеція, Норвегія, Фінляндія. У країнах азіатського регіону найбільша кількість подібних музеїв знаходиться у Японії. Чимало їх розташовано й на території колишніх радянських республік. Різноманітні за типами й розмірами музеї є у Латвії, Естонії, Литві, Грузії, Білорусі, та

найбільше їх – у Росії [4].

Україна по праву може пишатися своїми музеями просто неба (у нас їх ще називають музеями народної архітектури та побуту), адже держава має багату і цікаву народну архітектуру, давні традиції у побуті та мистецтві й високий рівень духовної культури. Створені впродовж останніх десятиліть музеї народної архітектури і побуту під відкритим небом (скансени) – у Києві, Переяславі-Хмельницьку, Львові, Ужгороді, Чернівцях – проводять велику і плідну роботу, спрямовану на збирання і вивчення пам'яток народного побуту та культури, надаючи своїм відвідувачам можливість побувати в реконструйованому населеному пункті певного етнографічного регіону нашої країни та отримати загальне уявлення про історію цієї місцевості [6].

Так, неабиякою популярністю серед населення і туристів користуються державні музеї просто неба, серед них: Національний музей народної архітектури та побуту України (с. Пирогів) та Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (Переяслав-Хмельницький) – Київська область; Музей народної архітектури і побуту „Шевченківський гай” (Львів); Закарпатський музей народної архітектури та побуту (Ужгород); Чернівецький обласний музей народної архітектури та побуту; Музей народної архітектури та побуту Прикарпаття Національного заповідника „Давній Галич” (с. Кринос) та Музей гуцульської культури просто неба „Гуцульське село” Національного природного парку „Гуцульщина” (Косів) – Івано-Франківська область; Музей народної архітектури і побуту Державного історико-культурного заповідника „Посулля” (с. Пустовійтівка Роменського району) – Сумська область; Музей народної архітектури, побуту та дитячої творчості – філія Донецького обласного художнього музею (с. Прелесне Слов'янського району) тощо.

Перший скансен на території України було засновано у 1964 році в Переяславі-Хмельницькому, що на Київщині. Згодом музеї просто неба з'явилися в Ужгороді (1965), Львові (1966), Києві (1969), Чернівцях (1977) [7].

Кожний український скансен має свою історію і виписані у ній людські долі. Чи не найяскравішим є приклад музею у Переяславі-Хмельницькому, створеного за ініціативи М. Сікорського – живої легенди українського і світового музейництва. Цікаві та майже детективні сторінки історії заснування цілого міста музеїв у Переяславі-Хмельницькому відкриває книга М. Махінчука „Переяславський скарб” [2].

Видатний український музеєзнавець, етнограф й етногеограф, автор книги „Українські скансени. Історія виникнення, експозиції, проблеми розвитку” А. Данилюк є одним з фундаторів ідеї та розробником концепції організації в Україні великих ансамблевих музеїв, або „живих” музеїв просто неба за етногеографічним принципом. Вчений вважав, що в музеях просто неба важливо за можливості створювати типові історичні ландшафтні куточки (елементи ландшафту та лісонасадження, частково рельєф) і вже у них

експонувати пам'ятки народної архітектури. Подібна реконструкція і створення наближених до природних ландшафтів етнографічних підрозділів ведеться, зокрема, в Музеї народної архітектури і побуту у Львові [8].

Яскравим прикладом та найбільшою національною скарбницею традиційної культури українського народу є Національний музей народної архітектури та побуту України. Тут розташовано більше 300 автентичних споруд, перевезених з різних куточків нашої батьківщини. На нинішній день музей має високий статус національного і належить не тільки до найбільших, але, за визнанням вітчизняних і зарубіжних фахівців, і до найкращих музеїв світу.

Робота над створенням музею розпочалася у 1969 році на території колишнього села Пирогів, що у давнину належало Печерській лаврі. Ідея створення музею скансенівського типу, тобто комплексного відображення народної культури українців у натуральному або близькому до натурального, природному середовищі, вже у період хрущовської відлиги порушувалась науковою і творчою інтелігенцією України, зокрема такими визначними вченими, письменниками, громадськими і культурними діячами як М. Рильський, О. Гончар, М. Стельмах, В. Василевська, О. Касименко, П. Юрченко, Б. Патон, Г. Логвин, К. Гуслистий, М. Сиваченко, Ф. Шевченко, М. Брайчевський, О. Силін, Ю. Хохол, В. Самойлович, П. Костирко, І. Гончар та інші. Визначну роль у створенні музею відіграв тодішній заступник Голови Ради Міністрів України, акад. НАН України П. Тронько, який водночас очолював потужну на той час громадську організацію – Українське товариство охорони пам'яток історії і культури [9, 10].

На фоні інших українських скансенів ідея була цінна тим, що музей у Пирогові мав репрезентувати всю Україну, а не певний окремий регіон. В усіх його експозиціях час зупинився наприкінці XIX – на початку XX століття. Саме цей період, на думку науковців, є найцікавішим і найпевнішим для реального відтворення в музейній експозиції.

Так, традиційний народний побут аж до початку XX століття змінювався дуже повільно, тому в 1960–80-х роках, коли в Україні активно будувалися державні скансени, ще можна було знайти багато унікальних пам'яток і достовірної інформації від безпосередніх учасників усіх подій – від закликання весни і проводів русалок до закладання хати й будівництва церков. Тогочасні пам'ятки, глибоко традиційні за своєю суттю, можуть ілюструвати життя й побут не лише XIX століття, до якого реально належать, але й значно давніший – адже традиція консервативна. Переконливим підтвердженням тому є давніші подібні експонати, які пощастило врятувати і зберегти у музейних збірках. Зокрема, музей народної архітектури та побуту України пишається п'ятьма діючими дерев'яними церквами. Деякі експонати, як от найстаріша на території колишнього Радянського Союзу дерев'яна хата 1587 року, помешкання родичів

Т. Шевченка – є особливо цінними пам'ятками світового здчства.

Завдяки такому збігові обставин наші етнографічні скансени сьогодні є унікальним у світі, окремим і самоцінним явищем. Адже Європа і Америка нині практично не мають давніх архітектурних пам'яток народного дерев'яного будівництва і експонують переважно реконструкції, доповнюючи їх етноекзотикою, орієнтованою на пересічного туриста. А на наших територіях створено цілісні музеї-середовища на основі якнайбагатшого документального матеріалу. Бо в той самий час, коли закордонні науковці мусили реконструювати пам'ятки за архівними джерелами, український етнограф мав відповіді на будь-які питання мало не в кожному селі [2].

Вигідне розташування Національного музею народної архітектури та побуту України – у Києві, поблизу селища Пирогів, дає змогу відвідувачам не тільки за один–два дні обійти пішки усю розмаїту Україну, але й взяти участь у численних акціях, зокрема, у відродженні автентичних народних свят. Приміром, проводи вівчарів на полонину – традиційне для західних гірських регіонів України дійство – було уперше відтворено на території скансена наприкінці травня 2012 року. Тут, у столичних міні-Карпатах – однойменній експозиції Національного музею в Пирогові – влаштували Дні українських Карпат.

За багато кілометрів від своєї малої батьківщини горяни відтворили на наших очах традиційне дійство „мішання” овечих отар перед вигоном їх на полонину. Сільські громади відзначають цю подію як одне з найбільших свят, під час якого запальна музика кидає до танку і малого, і старого. А потім, уже під звуки трембіт, настає час прощання з вівчарами, які на все літо женуть отари на буйні трави високих полонин.

Запросивши загал на святкове дійство проводів вівчарів на полонину, представники Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей потурбувалися, щоб його доповнили виступи фольклорних колективів, майстер-класи з приготування гуцульських, угорських, молдовських, румунських та інших страв, із виготовлення ляльок-мотанок, писанкарства, традиційного українського вінка, передбачили навіть змагання косарів.

Цікаві свята в скансені відбуваються постійно. На таких заходах важко залишатися пасивним спостерігачем. Бо зазвичай організатори передбачають інтерактивні ігри, майстер-класи з тих, чи інших видів народного ремесла, дегустації національної кухні.

У музеї розроблено план заходів, згідно з яким тут практично що вихідних має відбуватися яесьь свято. Окрім традиційних Івана Купайла, Масляної, можна буде побачити й нові дійства, наприклад, прадавнє свято Ярила (або першої борозни). Також у планах музею низка виставок народних майстрів як на території музею, так і в приміщенні самих фондів.

Розробляються численні дитячі програми, започатковується серія майстер-класів з кераміки, вишивки, писанкарства, виготовлення дитячої іграшки, інтерактивних екскурсій тощо.

Розробка стратегії залучення спонсорів, налагодження співпраці із земляцтвами та обласними держадміністраціями – ще одна інновація і завдання, яке поставив перед собою менеджмент музею під відкритим небом у Пирогові. Адже, не зважаючи на успішну практику запровадження нових форм і методів роботи в музеях під відкритим небом з метою залучення коштів на власні програми, не втрачає своєї актуальності й питання фінансової підтримки цих унікальних музейних закладів з боку держави або меценатів [11, 12].

Закарпатський музей народної архітектури та побуту, який став першим в Україні влаштованим просто неба музеєм і по праву вважається візитівкою Ужгорода, сьогодні пишається тим, що за роки свого існування науковці спільно з краєзнавцями й ентузіастами не тільки зберегли свою колекцію у скрутні часи, але й накопичили експонати.

Так, 10 років тому музей успішно оновив свою експозицію на кошти спонсорів із села Вільховатий, що на Рахівщині, звідки перевезли стару дерев'яну дзвіницю, якій загрожувала повільне руйнування. Її встановили біля 200-літньої церкви, перевезеної ще раніше із села Шелестів Мукачівського району. Тепер ці дві ошатні споруди стоять поряд, демонструючи неабияку майстерність давніх зодчих. А ще їх використовують за прямим призначенням – щонеділі в музейній церкві відбуваються богослужіння.

Нині багате музейне зібрання нараховує понад 16 тисяч одиниць зберігання. З них – близько 4 тисяч пам'яток матеріальної культури, розташованих на території постійно діючої експозиції під відкритим небом, яка складає архітектурний ансамбль музейного села.

Подолати фінансові труднощі допомогла музеєві й нова обласна програма, що почала втілюватися у життя 2011 року, згідно з якою на реконструкцію адміністративного корпусу було виділено 2,5 млн. грн. Навколо території площею 3,5 гектара – нова огорожа з відеоспостереженням по її периметру. У приміщенні колишнього охоронного посту, яке стало непотрібним, обладнано нову хімічну майстерню, де обробляють дерево від жуків та інших комах.

До фінансування музейних проектів також залучаються власні, зароблені музеєм кошти. На постійній основі тут діють мистецькі виставки: „Твори художньої різьби по дереву з колекції Івана Антоновича Сільвая та Сіона Івановича Сільвая кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.“, „Традиційний народний одяг як прояв матеріальної культури гуцулів Рахівщини“. До того ж, музей постійно розвиває свою інфраструктуру, влаштовує цікаві акції, організовує спеціалізовані програми різного виду діяльності для різних категорій відвідувачів.

Науково-технічний прогрес диктує моду на зміни – такі реалії сучасного світу. Але спеціалісти музею кажуть, що їх слід упроваджувати обережно, щоб не зачепити стародавніх будівель. Наприклад, щоб люди із фізичними вадами побачили інтер'єри, потрібні пандуси, а прокладати їх не можна, бо тоді зміниться вигляд хатин. Для цієї категорії відвідувачів планується відзняти відеофільм, який ілюструватиме інтер'єри всіх приміщень [13].

Прикладом щирого патріотизму можна вважати функціонування на території нашої країни приватних скансенів. Біля витоків створення таких музеїв завжди стоять ентузіасти своєї справи, без самозреченої й ненормованої праці котрих це було б просто неможливо.

Одним із таких приватних музейних комплексів є скансен „Рідне село”, розташований у селі Красний Мак Бахчисарайського району (АРК). Тут, туристам розпалють піч в автентичній українській хаті, навчать петриківському розпису, а незабаром ще й запросять у Музей національної їжі.

Господарі цього українського куточка в серці Криму – Т. та О. Потапови. Саме завдяки їхній ініціативі й старанням з'явився цей оригінальний музей просто неба. Ідея народилася після того, як це севастопольське подружжя дізналося про трагічну і величну долю Є. Адамцевича, могила якого знаходиться у кримському селі Холмівка Бахчисарайського району. Багато з нас одразу і не згадає, хто це такий. І лише почувши знаменитий „Запорізький марш”, який написав добре знаний колись кобзар, шанобливо поставиться до його пам'яті.

Відновлення зв'язків зі своїми пращурами, їхньою історією, культурою стало не просто предметом вивчення минулих часів, а, швидше, духовною потребою. Крім дослідження архівних матеріалів, історичної літератури, подружжя відвідало численні музеї різних міст України, щоб оволодіти дійсно фундаментальними знаннями української історії та етнографії.

Труднощі, без сумніву, виникали на шляху створення приватного музею народної культури. Та, завдяки депутатам селищної ради Красного Маку, яким сподобалася ідея організації музею біля гірської річки, де раніше були руїни комунальної власності, Потапови отримали „зелене світло” на втілення свого проекту. Наступний етап був складніший – відведення земельної ділянки. Тут допоміг голова держадміністрації Бахчисарайського району І. Умеров, котрий зібрав велику групу керівників, серед них були й архітектори. Проект було швидко схвалено, адже чим більше в Криму буде реалізовано подібних задумів, тим скоріше можна буде казати про інтеграцію культур народів, які населяють Кримський півострів. У Бахчисарайському районі вже є музей – татарський дім. А тепер з'явилося й перше українське село (ще у 2005 році Кабінет Міністрів Криму прийняв постанову про побудову 25 етнографічних сіл, та її не було реалізовано за різних обставин).

Першу хату власники приватного музею просто неба перевезли з села

Стовпне Поліського району. Інші – з Житомирської області, поблизу Білорусі. Хати розбирали, помічали кожду колоду, щоб можна було зібрати після переїзду. Хатам далеко за сто років, утім вони ще постануть для наших нащадків, адже раніше для будівництва дуже широко використовували дуб. А збирали хати на новому місці майстри зі знаменитого Вилкова, що на Одещині.

У відкриття свого українського села подружжя вклало усі сімейні кошти. Допомогли їм звичайні люди з різних куточків України. Деяким із переданих ними речей – по 100–150 років. Раніше їх передавали у спадок як оберіг. Усьому знайшлося своє місце – у світлицях музею розташувалися і кераміка, і рушники, і старовинний одяг. Щоліта сюди приїжджають майстри з Петриківки Дніпропетровської області, щоб провести безкоштовні майстер-класи для дітей, а грі на бандурі молодше покоління вчить н. а. України Р. Гриньків.

Один чоловік із Бельбекської долини, що неподалік скансену, за один день пройшов усі майстер-класи. Коли у нього запитали, чому він так усім цікавиться – і писанкою, і петриківським розписом, і розписом на тканині, і лозоплетінням, то він відповів: „Те, що я побачив у вас, я не бачив ніде. У мене вже солідний вік і немає часу на повільні танці”.

Делегація з комбінату народних художників у Косові, приїхавши сюди, була приємно шокована. У книзі відвідувачів тепер є запис: „Ми побачили українство не комерційне, а те, що відчуваєш усім серцем!”. Вони подарували музеєві ужиткові предмети старовинного побуту – костюми, ліжники, ковдри, кераміку. Цей дарунок ще більше надихнув організаторів щодо правильності обраного шляху.

Скансен „Рідне село” люблять і дорослі, і діти. На території музейного комплексу екскурсії бувають одна за одною з усього Криму і не лише. Роль екскурсоводів майстерно виконує подружжя. Але є ще один секрет, чому його так люблять школярі. Як пояснив один із учнів, тут дозволяють торкатися до всього руками. А в інших музеях – ні.

А ще у планах – створити музей української їжі. Тут є старовинні хати зі збереженим побутом, діючі печі, теж старовинні. Перші кроки в цьому напрямі подружжя уже зробило. Нещодавно разом із фермерами Бахчисарайського району та представниками адміністрації розробили проект презентаційного поля екологічно чистих овочів і фруктів. Зацікавлені фермери зможуть вирощувати тут кращі сорти огірків, помідорів, капусти тощо. Отже незабаром у кримському музейному комплексі почне функціонувати і перший в Україні Музей національної їжі. Діти зможуть побачити, як вирощують найрізноманітнішу городину, фрукти. А вже після огляду разом із батьками відвідати новий музей, де їх почастують стравами багатой української кухні, приготованими із тих самих екологічно чистих овочів і фруктів [14].

Кримський скансен – це лише один із багатьох, створених на власні кошти, українських музеїв просто неба. Наприклад, у селі Вереміївка

Чорнобаївського району Черкаської області є історико-етнографічний музей „Козацькі землі України”, що користується неабиякою популярністю серед туристів. Його засновник та генеральний директор – уродженець Вереміївки і нинішній київський підприємець, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка В. Недяк.

У полі серед степової ковили тут стоять вітряки, зроблені за стародавньою технологією. Вони є діючими. У самому ж музеї, переобладнаному зі старого колгоспного приміщення, вражає сила-силенна експонатів: понад тисяча зразків старовинного одягу, три тисячі рушників, десятки вовняних килимів, тисячі предметів побуту, зібрання народної дерев’яної скульптури, чимало меблів, сотні народних картин, ікон, розписні й різьблені скрині, з півтори сотні мережаних ярем. Десятки возів і возиків, до півсотні човнів-довбанок, кінська зброя, козацька зброя, коралі й дукачі, стародруки, давні козацькі карти України, з десяток таврійських кам’яних баб і, певно, стільки ж жорен.

Усю цю старовину В. Недяк збирає на Понаддніпрянщині, Київщині, Чернігівщині та й загалом по всій Україні, бо хоче, щоб музейна експозиція якнайповніше відображала картину козацького світу – від Карпат і до Кавказу, від Чорного й до Білого морів.

Детальний і масштабний проект хутора полковника Тараса Бульби ще продовжує втілюватися у життя. Його автор і виконавець – В. Недяк. Тож, скоро на козацькому хуторі постане реконструйована прадавня Вереміївська Січ, курені запорожців та храми Божої Матері й Святого Миколая. Музей відрізнятиметься від інших тим, що в ньому можна буде жити й працювати. Тут стоятиме корчма на 200 осіб, півтора десятка хатинок-осель. На тлі постійної експозиції в заповіднику „Козацькі землі України” відбуватимуться виставки, проводитимуться наукові, історичні та мистецькі конференції й фестивалі [15].

Ще одним місцем для цікавого проведення дозвілля та ознайомлення з українським побутом і культурою став етнографічний комплекс „Українське село”, що у селі Бузова Києво-Святошинського району Київської області. Цей приватний музей просто неба створив народний депутат України В. Бондаренко. На території комплексу він побудував церкву, а при ній діє недільна школа, здійснюються обряди вінчання тощо. Тут є шість аутентичних (не відтворюваних) українських хат, перевезених із різних українських регіонів – Карпат, Полісся, Поділля, Середньої Наддніпрянщини, Слобожанщини. До речі, найстарішу хату було збудовано у 1823 році. Хатинки є справжніми міні-музеями, в яких працюють україно-, російсько-, англо- й навіть франкомовні екскурсоводи. А хати виглядають так, немов у них і зараз живуть люди. Та саме головне, що гості можуть зайти у кожну хату, сісти за стіл, доторкнутися до кожного експонату. Вхід до музею – безкоштовний [16].

Перелік приватних музеїв просто неба можуть продовжити музей

архітектури і побуту „Старе село”, що у селі Колочава Міжгірського району Закарпатської області, етнографічний музей під відкритим небом „Українська Слобода”, розташований у селі Писарівка Золочівського району Харківської області та інші скансени – ці заклади користуються незмінним успіхом завдяки дбалому ставленню до експонатів та застосуванню нових форм музейної роботи для популяризації української народної культури серед якнайширшої аудиторії відвідувачів.

Новими, перспективними музейними установами можна назвати локальні скансени. Краєзнавці стверджують, що мережа локальних скансенів поступово зростає, їх доцільно створювати при громадських, обласних краєзнавчих музеях, інститутах, школах тощо.

В Україні найбільших успіхів у цій справі досягли на Закарпатті, де створено окремі хати-музеї в селах Антонівка Ужгородського, Зубівка Мукачівського, Осій Іршавського, Тернове та Наресниця Тячівського, Горінчове Хустського районів. Цікавий скансен – церква і хата XIX ст. – формується у селі Стеблівка (Хустський район). Реконструкції місцевих житлових споруд виконані у селах Бронька та Довге Іршавського району. Цілий комплекс будівель старого угорського села відтворено у с. Петрове Виноградівського району, до нього ввійшли садиби заможного селянина і бідняка, школа, криниця-журавель, водяний млин. Оригінальний музей лісообробки і лісосплаву створено на Чорній Річці і біля озера Синевір у Міжгірському районі. Аналогічні музеї є і в інших областях України. Відомий хуторець із хатою-мазанкою, кузнею і вітряком біля Краснограда, що на Харківщині. За участю працівників краєзнавчих музеїв відтворено садибу початку XIX ст. у селі Калинівка та однокамерну хату з курним опаленням у містечку Сарни на Рівненщині [17].

Доцільним вважають науковці створення в Україні музеїв нового типу – історико-анімаційних скансенів, які б репрезентували світові понад п'ятитисячолітню історико-культурну спадщину нашої країни.

Козацькі скансени в Україні вже є, наприклад, Національний заповідник „Хортиця”. Їх розвиток триватиме й надалі. Скажімо, в одній лише Донецькій області зусиллями Донського козацтва розроблено проекти двох подібних скансенів – Музею козацького побуту під відкритим небом на Савур-могілі та меморіального комплексу „Козацька пристань” в Райгородку Слов'янського району.

Що ж до попередніх історичних епох формування українського етносу, проблема їх адекватної туристичної репрезентації стоїть набагато гостріше.

Нині українська громадськість впритул наблизилася до усвідомлення необхідності початку реалізації проекту історичної реконструкції трипільського протоміста, адже за умови втілення цього проекту у життя й активного інформаційно-рекламного просування нового турпродукту, Трипільське

протомісто-скансен одразу стане наймасовішим об'єктом туристичного інтересу України, особливо серед школярів та студентської молоді.

Існує потреба в організації Скіфського скансена, що репрезентуватиме яскраву сторінку історії нашої країни. Діяльність подібного скансена слід розвивати, на думку спеціалістів, у руслі пропагування активного кінного туризму й анімаційних фестивалів за участю членів українських клубів історичного фехтування.

І зрештою, якщо Україна є „дитям” найбільшої середньовічної держави Європи – Київської Русі – існує потреба належним чином знайомити й репрезентувати нашу давньоруську спадщину як іноземним, так і українським туристам. Тож, доцільно організувати щонайменше два давньоруські скансени: Тустань й „Замок князя Володимира Великого”.

Уся необхідна проектна документація щодо відродження унікальної наскельної давньоруської фортеці Тустань у Карпатах біля села Урич Сколівського району, що на Львівщині, вже розроблено дослідником пам'ятки – археологом М. Рожком. Цей скансен має вигідне транспортне положення, завдяки чому притягуватиме до себе масові туристичні потоки рекреантів, які відпочиватимуть у Карпатах і курортних закладах Трускавця, Моршина й Східниці, а також значну частку українських й іноземних туристів, які приїжджатимуть на кілька днів у Львів.

І, певна річ, повноцінний давньоруський скансен з усіма елементами туристичної анімації варто організувати на околиці Києва, зорієнтувавши його як турпродукт на самих киян (виїзди з дітьми на вихідні) та численних гостей столиці України. Оптимально для цієї мети залучити ресурси давньоруського городища літописного Білгорода – одного з найбільших міст Київської Русі X—XI ст., резиденції князя Володимира Великого. Зараз це – село Білогородка Києво-Святошинського району Київської області (22 км від Києва). Тут над Ірпенем збереглися потужні укріплення – рів і вал заввишки 10–12 м, вздовж гребеня якого тягнулася фортечна стіна-забороло висотою 4–5 м з дерев'яних зрубів, заповнених цеглою-сирцем.

Комерційна окупність названих інвестиційних проектів організації в Україні історично-туристичних скансенів є очевидною з огляду на невпинне поживлення туристичного руху в державі [18].

На жаль, сьогодні багато в чому спостерігається відмова від власних переваг: деякі з вітчизняних науковців вважають, що „європеїзація” скансенів зовсім не йде на користь українській музейній галузі. Що на догоду туристичному ширвжитку руйнуються наші фантастичні „машини часу”, нівелюється в них найцінніше – наукова і документальна достовірність окремих пам'яток і цілих експозицій, яка водночас і для туристів є найбільш привабливою [2].

Розмірковуючи над непростими реаліями музейного життя, можна

пригадати створений А. Газеліусом у Швеції скансен на базі Музею північних країн. Адже основною метою створення подібного етнопарку було передати повною мірою атмосферу життя та побуту певних етнічних груп шведської імперії. Для більшої достовірності, крім встановлення автентичних будівель, завозився ґрунт з відповідного регіону, рослини, свійські тварини, навіть доглядачами були жителі з тієї місцевості, з якої була привезена споруда. У результаті максимально відтворювався „острівець” Лапландії, Південної Швеції, Фінляндії чи інших регіонів.

Звісно, подібне в наших українських музеях просто неба мало де можна побачити. Над дерев'яними будиночками багатьох скансенів витає дух застарілого „совка”, вважає заступник директора Національного музею народної архітектури і побуту України В. Логвінов. Як можна уявити українське село 18–19 сторіччя, пустельними вулицями котрого не пробігала курка, на тинах не сохнуть глечики, а з кузні не долинає гупання молоту? Крім того, чи багато з музейників може назвати праукраїнські сорти фруктових дерев, древні породи свійських тварин, згадати хоча б одну породу українських собак? Сиротами в наших музеях себе почувають традиційні українські ремесла, майже неможливо побачити напівзабуті прийоми традиційного землеробства, виноробства, садівництва. На думку В. Логвінова, кожен з наукових працівників наших музеїв повинен володіти хоча б одним з древніх ремесел, щоб цим сприяти його збереженню.

Щоби зробити українські скансени острівцями живої історії, вочевидь, необхідні певні зміни у нормативно-законодавчій базі, підготовці персоналу та, зрештою, необхідно змінити акценти музейної науки. Тоді можна буде сподіватися, що рано чи пізно у цих тенденціях переможе практична доцільність і здоровий глузд. До того ж, більшість цих положень успішно апробовано та вже працює у зарубіжних музейних закладах.

Величезну кількість обрядів та традицій, зібраних в експедиціях, записано та збережено. Керівникам музеїв необхідно працювати над тим, щоб оживити свої зібрання та повернути нашому народові забуті та напівзабуті традиції. Отже, роботу необхідно розпочинати з себе [19].

У зв'язку в цим набувають актуальності питання оживлення експозицій та автентичності свят і обрядів. Оживлення експозицій – це не тільки свята і обряди, але й діючі вітряки та водяні млини, кузні і гончарні майстерні, інші ділянки традиційних ремесел і промислів. При наявності різних, часом протилежних, думок, належить концептуально визначитися, що сповідує музей: відродження народних традицій і включення їх у сучасний культурний контекст, сценічний показ свят і обрядів, чи шоу і бізнесові інтереси?

Стосовно масових заходів, свят і обрядів, то вони повинні базуватися на народних традиціях, бути пов'язаними із звичаєво-побутовою культурою українців, органічно вплітатися в експозиції музею, доповнювати і оживлювати

їх. Можна вигадувати безліч штучних заходів і свят, супроводжувати їх щедрим частуванням, звісно за плату, користі від них музею не буде. Під час проведення свят перш за все музей має сповідувати принципи збереження і відродження народних традицій та включення їх у сучасний культурний контекст, з елементами сценічного показу.

Проблема фізичної збереженості пам'яток дерев'яного будівництва, збереження автентичності конструкцій і матеріалів при проведенні реставрації на сьогоднішній день є дуже актуальною і належить до числа першочергових у діяльності музеїв. Необхідно активніше створювати при музейних закладах школи народних майстрів, адже професіоналів, знайомих з традиціями народного будівництва, катастрофічно не вистачає, а з роками їх стає все менше і менше. Такі пам'ятки, як крила вітряків, механізми водяних млинів, деталі зрубів, покрівлі хат, господарських, технічних будівель, хатні печі та ін., що знаходиться в аварійному стані, потребують кваліфікованих ремонтів та реставрацій.

Складною вбачається проблема ландшафтного озеленення та належного використання ландшафтних особливостей території музеїв. Належне розв'язання цього питання потребує допомоги дуже кваліфікованих фахівців: дендрологів, ландшафтних архітекторів, етнографів, географів, дизайнерів та інших.

Важливо водночас зберегти українські музеї як наукові і пам'яткоохоронні установи, не перетворюючи їх, як це відзначають фахівці, на суто розважальні заклади. У цьому аспекті часто доводиться чути про брак коштів, втім, це проблема музейної галузі у всьому світі. Залученню та зароблянню коштів доведеться вчитись. Але кошти – це одне, а музейна ідеологія та історична правда – інше [20].

Зараз час великих змін у галузі. Розпочати дискусію про вихід з музейної кризи, обмін досвідом з керівниками успішних закладів та закордонними спеціалістами – було основною метою Міжнародної науково-практичної конференції „Музеї просто неба – сучасні інтерпретації традиційної культури та перспективи етнографічних досліджень”, що проходила у Києві з 29 листопада по 1 грудня 2012 року. Зокрема, учасники обговорювали стан сучасного музеєзнавства, особливості функціонування традиційно-звичаєвої культури, теоретичні та практичні аспекти методології, їхнє використання в сьогоденні, збереження етнобуття в умовах глобалізації та інші актуальні проблеми галузі. Ініціатором проведення наукового заходу виступило Міністерство культури України та Національний музей народної архітектури та побуту України.

Відкриття конференції відбулося у приміщенні Міністерства культури України, де з вітальними словами виступили: заступник Міністра культури О. Губіна, перший заступник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури М. Пархоменко, заступник директора Інституту мистецтвознавства,

фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України О. Шевчук, начальник управління культури, туризму та охорони культурної спадщини Голосіївської райдержадміністрації м. Києва І. Сінкевич, президент „Парку Київська Русь” В. Янчев.

На конференцію завітало майже сто учасників з різних куточків України – директори українських скансенів та краєзнавчих музеїв, провідні фахівці з реставрації та музейної справи, наукові співробітники та викладачі провідних університетів України, представники українських громадських, культурно-освітніх організацій.

Серед учасників конференції були й учасники з-за кордону – наукові працівники Музею народного дерев'яного зодчества „Вітославиці” (Великий Новгород) та музею „Державний Ермітаж” (Санкт-Петербург) – Росія, Музейного комплексу старовинних народних ремесел і технологій „Дудутки” (Мінська область, Білорусь). Свої доповіді читали науковці з Польщі та Канади. Під час пленарного засідання закордонні гості поділилися досвідом роботи у подібних скансенах, про музейний менеджмент та роботу з відвідувачами.

Під час роботи круглого столу директори українських скансенів прийняли рішення про створення Асоціації музеїв просто неба [21].

До речі, в Європі подібне об'єднання існує вже багато років. Асоціація європейських музеїв просто неба „Association of European Air Museums” (АЕОМ) є престижною міжнародною організацією, яка об'єднує найвизначніших скансенознавців європейських країн з метою обміну досвідом щодо охорони пам'яток народної архітектури та побуту, побудови і діяльності музеїв під відкритим небом.

У свою чергу, достойною презентацією нашої країни та її культури перед Європою була участь представників Національного музею народної архітектури та побуту України та Закарпатського музею народної архітектури та побуту в Ужгороді в роботі 25-ї Міжнародної наукової конференції Асоціації європейських музеїв під відкритим небом, яка проходила 20–25 серпня 2011 року у Словаччині та Чехії за фінансової підтримки Міністерства культури Словацької Республіки. Подію також можна вважати знаковою у житті українських скансенів.

Провідні фахівці-скансенознавці з 22-х країн Європи взяли участь у ювілейних зборах, що окреслили шляхи подальшого розвитку музеїв скансенівського типу. Серед тем конференції – робота з дітьми у музеях просто неба та презентація традиційної сільськогосподарської культури в музеях просто неба. Згідно з планом конференції в окремих словацьких музеях під відкритим небом – у містах Свидник, Бардіїв, Прибіліна, Зуберець, Мартин – відбулися й презентаційні програми.

Надзвичайно цікаву програму було організовано у популярному в країні скансені – Словацькому національному музеї української культури. Її було

спрямовано на показ традиційних сільськогосподарських робіт русинів-українців, пов'язаних із вирощуванням та опрацюванням зернових, якими є молотіння ціпами, віяння, заправка тіста, печіння калачів і т. п.; косіння та сушіння сіна, опрацювання фруктів та овочів, розведення великої рогатої худоби та інших домашніх тварин тощо. Учасників зацікавили й різні домашні роботи – прання та сушіння білизни, мутіння масла, а також деякі ремесла – ковальство, кошикарство тощо.

Ґрунтовні знання історії, народного побуту, традицій господарювання, фольклору для відтворення традиційних народних ремесел, свят та обрядів – це необхідні умови для відтворення цілісного враження у відвідувача скансену від перегляду експозиції, бо найменша випадкова деталь може його зруйнувати [20].

Сьогодні необхідне почуття великої відповідальності всього суспільства за долю пам'яток українського народу, які невблаганно зникали і зникають з лона землі, бажання за всяку ціну зберегти для нащадків світ предків, красу рідної землі, пам'ять про давню Україну, яка, незважаючи на жорстокі удари долі, нищівні війни, етноциди та геноциди зуміла пронести крізь віки свої традиції, багату культуру, давши світові геніальних вчених, поетів, малярів, архітекторів, музик, співаків, акторів, вишивальниць, різьбярів, гончарів.

Список літератури

1. Модернізація музейної справи України та розширення традиційних форм роботи музеїв в умовах глобалізації та інформаційного суспільства [Електронний ресурс] : сайт Міністерства культури України. Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/>.
2. Скансени – Музеї просто неба [Електронний ресурс] : сайт „Україна споконвічна”. Режим доступу: <http://etnoua.info/skanseny-muzeji-prosto-neba/>.
3. Скансени України як важливий туристичний ресурс [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/afanasjev5.htm.
4. Маркіна Ю. М. Скансени – інноваційні об'єкти музейного туризму [Електронний ресурс] : сайт геолого-географічного факультету Дніпропетровського Національного університету імені Олеся Гончара. Режим доступу: <http://www.ggf-dnu.org.ua>.
5. Кирпан А. Скансен – час зупинився, а життя триває [Електронний ресурс] : сайт Всеукраїнського туристичного журналу „Карпати”. Режим доступу: http://www.karpaty.net.ua/articles_26/skansen.php.
6. Макарчук С. Становлення і розвиток української етнографії [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/history/-makarchuk_eu/.
7. Музей просто неба [Електронний ресурс]. Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/Музей_просто_неба.

8. Рутинський М. Наукова етногеографічна спадщина, внесок та підходи до збереження національного етнокультурного різноманіття Архипа Данилюка [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/iug/2008_17/vtraty-17-original.pdf.

9. Туристичний портал [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://26.com.ua/ua/data/show/2619>.

10. Ходаківський М. Роль академіка П. Т. Тронька у створенні київського скансену [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vdakk/2012_2/15.pdf.

11. Кушнір Л. І вітряки розправлять крила / Л. Кушнір // Україна молода. – 2012. – 22 трав.

12. Ліщинська Н. Гілка граната прикрасила Пирогово / Н. Ліщинська // Уряд. кур'єр. – 2012. – 25 трав.

13. Бедзір В. Щоб дивувати новинками, експонатів вистачить / В. Бедзір //

Уряд. кур'єр. – 2012. – 14 квіт.

14. Потапова Т. Диканька поблизу Бахчисарая / Тетяна Потапова ; [розмовляв] В. Колодяжний // Україна молода. – 2013. – 27 лют. – С. 8–9.

15. Безуглий В. Приватний історико-етнографічний музей „Козацькі землі України” [Електронний ресурс] : сайт Черкаської обласної газети „Нова доба”. Режим доступу: <http://novadoba.info/projects/cherkassy-20/174-hranyteli-istoriji/2516-5-pryvatnyj-istoryko-etnografichnyj-muzej-kozacki-zemli-ukrajiny-veremijivka-chornobajivskogo-rajonu>.

16. Прорывай Е. Село из сказки / Евгения Прорывай // Веч. Вести. – 2012. – 10–16 сент. – С. 16.

17. Афанасьев О. Є., Бурлака Є. В., Маркіна Ю. М. Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луганськ, 6–7 травня 2009 р.) – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – С.80–84.

18. Петранівський В. Туристичне краєзнавство [Електронний ресурс] : сайт „Нова Січ”. Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1543072341953/-turizm/rol_muzeviv_rozvitku_suspilstva.

19. Логвінов В. Роздуми про майбутнє минулого [Електронний ресурс] : сайт „Історична наука та музейне життя”. Режим доступу: <http://novasich.org.ua/>.

20. Федака П. Quo vadis, музею? [Електронний ресурс] : сайт „Всеукраїнська асоціація музеїв”. Режим доступу: <http://vuam.org.ua/uk/>.

21. Музей просто неба – сучасні інтерпретації традиційної культури та перспективи етнографічних досліджень [Електронний ресурс] : сайт Національного музею архітектури та побуту України „Музей у Пирогові”. Режим доступу: http://pyrohiv.com.ua/ua/events/read_

Матеріал підготувала

Шлепакова Т. Л.

гол. бібліограф

відділу наукового аналізу

і узагальнення інформації

Комп'ютерне опрацювання та редагування **І. Г. Піленко**

Підписано до друку 28.05.2013. Обл.-вид. арк. 1,0. Б/т. Зам. 53. Безплатно

Ротапінт НПБ України, Київ-1, Грушевського, 1. Тел. 278–85–12